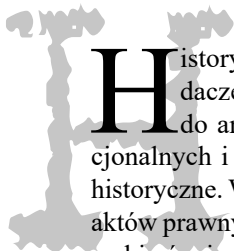

Alicja Kulecka

ORCID: 0000-0002-5802-0018
(Uniwersytet Warszawski)

PRAWNE I ETYCZNE PROBLEMY WYKORZYSTANIA ARCHIWALIÓW XX W. W BADANIACH HISTORYCZNYCH

Historycy dziejów najnowszych – XX i XXI w. – w większym stopniu niż badacze innych epok muszą liczyć się z ograniczeniami prawnymi w dostępie do archiwaliów, zwłaszcza tych wytworzonych przez aktotwórców instytucjonalnych i przechowywanych w archiwach publicznych, gromadzących materiały historyczne. W polskim prawodawstwie, tak jak innych krajów świata, występuje wiele aktów prawnych regulujących działalność wspomnianej grupy urzędów. Udostępnianie archiwów i archiwaliów prywatnych w dużym zakresie uzależnione jest natomiast od woli i postawy ich właścicieli¹.

Celem niniejszych rozważań jest zwrócenie uwagi na podstawowe normatywy kształtujące zasady udostępniania i wykorzystania materiałów przechowywanych w archiwach. Jednym z istotnych czynników mających duży wpływ na informację i dostęp użytkowników do archiwaliów jest stan ich opracowania. Charakteryzuje się on istnieniem dobrej jakości opisu poszczególnych elementów, czyli części struktury zasobu poszczególnych archiwów – zespołów, zbiorów, jednostek archiwalnych, dokumentów. Ta kwestia nie będzie przedmiotem moich refleksji. Wartościowanie akt prowadzone jako obowiązek prawny w instytucjach państwowych i samorządowych także nie zostanie tutaj omówione. Są to zagadnienia niezwykle złożone i mające bogatą literaturę przedmiotu, podobnie jak polityka gromadzenia archiwów. Odrębnych rozważań wymagałby też problem wykorzystania archiwów audiowizualnych w pracy naukowej, w tym zasad ich gromadzenia, przechowywania, opracowywania i udostępniania. Wiąże się on z wieloma nurtami badań nad dziejami najnowszymi, m.in. historią społeczną, kultury

¹ O tych problemach zob. D. Nałęcz, *Europejska polityka dostępu do archiwów*, „Archeion” 1998, t. 99, s. 53–73.

czy polityczną. Niezbędne jednak byłoby zrealizowanie czasochłonnnych kwerend w tym zakresie. W niniejszym artykule zasygnalizowano jedynie istnienie tych archiwów. Podjęto także próbę omówienia problemów etycznych związanych z prowadzeniem badań z historii najnowszej, jak również zaprezentowano aktualnie stosowane prawodawstwo.

Problemy prawne

W Polsce obowiązują dwa podstawowe akty prawne określające zasady działalności archiwalnej. Pierwszy z nich to Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (ze zmianami)², drugi zaś to Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (ze zmianami)³. W pierwszym z wymienionych normatywów zasady udostępniania archiwaliów uzależniono od różnych czynników, m.in. od miejsca ich powstania i przechowywania. W Polsce ma na to wpływ istnienie dwóch grup archiwów państwowych. Do pierwszej z nich należą placówki podlegające Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych jako instytucji działającej przy Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Do drugiej zaś archiwa wyodrębnione. Te dwa typy archiwów gromadzą akta organów (podmiotów) państwowych i samorządowych oraz te, które zostały do nich przekazane bądź otrzymane w drodze daru lub zakupu od instytucji niemających charakteru podmiotów wcześniej wymienionych⁴. Pierwszą sieć, czyli instytucji podległych NDAP, tworzą trzy archiwa centralne (Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych, Narodowe Archiwum Cyfrowe) i 30 archiwów niemających takiego charakteru⁵. Ich siedziby znajdują się w Białymstoku, Bydgoszczy, Częstochowie, Gdańsku, Gorzowie Wielkopolskim, Kaliszu, Katowicach, Kielcach, Koszalinie, Krakowie (nosi nazwę „Archiwum Narodowe”), Lesznie, Lublinie, Łodzi, Malborku, Olsztynie, Opolu, Piotrkowie Trybunalskim, Płocku, Poznaniu, Przemyśle, Radomiu, Rzeszowie, Siedlcach, Suwałkach, Szczecinie, Toruniu, Warszawie, Wrocławiu, Zamościu, Zielonej Górze. Materiały dotyczące XX w. są przechowywane we wszystkich wymienionych archiwach, choć trzeba wskazać, że stosunkowo najmniej jest ich w AGAD. W ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach placówki te otrzymały nazwę „podmiotów zobowiązanych”⁶. We wspomnianym akcie prawnym określono także zasady udostępniania i zawarto zapis o prawie dostępu do akt dla każdej osoby. Powodem zainteresowania się zasobem danego archiwum mogą bowiem być nie tylko prowadzone prace badawcze, lecz także indywidualne potrzeby informacyjne. To drugie określenie gwarantuje dostęp do archiwaliów wszystkim osobom, niezależnie od posiadanych kompetencji i statusu zawodowego. Akta mogą być więc udostępniane zarówno profesjonalnym historykom, jak i miłośnikom przeszłości, zainteresowanym różnymi jej aspektami. W ustawie wskazano również na uwarunkowania związane z dostępem do materiałów archiwalnych. Znalazły się

² Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. 2020, poz. 164).

³ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. 2023, poz. 102).

⁴ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie i archiwach, art. 15.

⁵ *Ibidem*, art. 25, 26.

⁶ *Ibidem*, art. 16, 16a.

wśród nich: ochrona danych osobowych, ochrona dóbr osobistych, ochrona informacji niejawnych i tajemnic prawnie chronionych oraz stan zachowania akt⁷. Stanowią one istotne czynniki mające wpływ na dostęp do archiwaliów. W normatywie wymieniono także kilka rodzajów akt, których udostępnianie staje się możliwe dopiero po upływie określonego czasu. Należą do nich: akta metrykalne (urodzenia po 100 latach, zgony i małżeństwa po 80 latach), indywidualna dokumentacja medyczna (po 100 latach od ostatniego wpisu), dokumentacja dochodzeniowa i postępowań sądowych (po 70 latach od uprawomocnienia się orzeczenia lub zakończenia postępowania), akta notarialne (po 70 latach od sporządzenia aktu lub dokumentacji), ewidencja ludności (po 30 latach od jej wytworzenia), dokumenty pracy (po 50 latach od ustania stosunku pracy)⁸. Z powyższego zestawienia wynika, że przez długi okres niedostępna jest duża liczba dokumentów informujących o życiu i działalności danej osoby, dotycząca spraw własnościowych, medycznych i innych. Dostęp do tych materiałów staje się możliwy jedynie po ich publikacji przez samych zainteresowanych – oznaczającej upublicznienie treści – w różnych formach, np. w prasie, radiu, telewizji i portalach internetowych. Archiwalia nie są jednak jedynym źródłem tego typu informacji. Można spróbować je odnaleźć w innych rodzajach dokumentów, np. w korespondencji, która często zawiera wiele podobnych danych, m.in. o stanie zdrowia autora listu, jego samopoczuciu fizycznym i kondycji psychicznej. Należy podkreślić, że wiele z ww. czynników warunkujących udostępnianie akt, w tym ochrona dóbr osobistych, może być różnie interpretowanych. Sprawia to, że osoby żyjące, będące znaczącymi postaciami historycznymi, mogą kształtować dostęp do danych na swój temat oraz ich wykorzystanie poprzez zgłaszanie sprzeciwu lub wstępowanie na drogę prawną. Takie działania możliwe są także ze strony ich krewnych.

Nieco inne zasady udostępniania występują w archiwach zakładowych, czyli archiwach bieżących instytucji (podmiotów) państwowych i samorządowych tworzących akta wieczystego przechowywania. W tym przypadku korzystanie z zasobu tych placówek wymaga zgody kierownika jednostki organizacyjnej, w której akta się znajdują⁹. Generalnie dokumenty z tego typu jednostek powinny zostać przekazane do archiwów państwowych po upływie 25 lat od chwili ich wytworzenia¹⁰. Praktyka ta bywa jednak bardzo różna. Nie zawsze dochowywany jest wskazany okres i materiały przekazywane są później. Uwarunkowane to jest różnymi czynnikami, m.in. jakością współpracy pomiędzy komórkami macierzystymi (merytorycznymi) a archiwum zakładowym, przydatnością akt spraw zakończonych w działalności instytucji.

Do archiwów wyodrębnionych należą jednostki organizacyjne następujących instytucji: Sejmu i Senatu RP, Kancelarii Prezydenta RP, Rady Ministrów, Biura Bezpieczeństwa Narodowego, urzędów obsługujących ministrów obrony narodowej, spraw wewnętrznych, spraw zagranicznych i wyodrębnionych komórek organizacyjnych ministra do spraw finansów publicznych, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Centralnego Biura Antykorupcyjnego¹¹. Za opracowanie i stosowanie zasad udostępniania odpowiedzialni są szefowie kancelarii i szefowie agencji, aczkolwiek

⁷ *Ibidem*, art. 16b.1.

⁸ *Ibidem*, art. 16b.2.

⁹ *Ibidem*, art. 35.3.

¹⁰ *Ibidem*, art. 5.1.1.

¹¹ *Ibidem*, art. 29.

ogólne zasady zostały ustalone odpowiednim rozporządzeniem Rady Ministrów¹². W dużym stopniu wpływ na nie wywarło przechowywanie akt zawierających informacje niejawne i objętych szczególnymi regulacjami z tego tytułu. W świetle zapisów ustawy o ochronie informacji niejawnych z 2010 r. o okresie, po którym można udostępniać tego typu archiwalia, decyduje aktotwórca¹³.

W ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach dla placówek niepaństwowych, które przechowują m.in. akta partii politycznych, stowarzyszeń, spółdzielni, Kościołów, instytucji niepaństwowych, nie zapisano żadnych zasad dotyczących udostępniania. Mogą one więc samodzielnie ustalić jego procedury¹⁴. Oznacza to pozostawienie decyzji na ten temat w gestii aktotwórcy.

Ustawa o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu z 18 grudnia 1998 r. określa zasady udostępniania zgromadzonych w tej instytucji akt. Ich twórcami były organy bezpieczeństwa i inne instytucje państwa polskiego, III Rzeszy i Związku Sowieckiego. Wśród tych pierwszych znalazły się: Resort Bezpieczeństwa Publicznego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego, podległe im jednostki organizacyjne, instytucje centralne Służby Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i podległe im jednostki terenowe, Akademia Spraw Wewnętrznych, Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza, Zarząd Główny Służby Wewnętrznej jednostek wojskowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Informacja Wojskowa, Wojskowa Służba Wewnętrzna, Zarząd II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, inne jednostki sił zbrojnych prowadzące działania wywiadowczo-rozpoznawcze, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk i podległe mu instytucje wojewódzkie i miejskie, Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk i jego struktury okręgowe, Urząd do spraw Wyznań i podległe mu organy terenowe¹⁵. Akta dwóch ostatnich wymienionych urzędów trafiły do Archiwum Akt Nowych, zanim powstał Instytut. Zasób IPN jest dość precyzyjnie zdefiniowany. Wytwórcami zgromadzonych w nim dokumentów – jak podano powyżej – są różne instytucje, głównie służb specjalnych, a przede wszystkim SB Polski Ludowej.

Zgodnie z ustawą o IPN każdy ma prawo złożyć wniosek o dostęp do materiałów archiwalnych¹⁶. Osobom, które były funkcjonariuszami lub współpracownikami bezpieki, udostępnia się jedynie kopie dokumentów¹⁷. W przypadku odmowy udostępnienia przysługuje możliwość odwołania się od tej decyzji¹⁸. Dane identyfikacyjne osób wy-

¹² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 czerwca 2011 r. w sprawie sposobu i trybu udostępniania materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwach wyodrębnionych (Dz.U. 2011, nr 196, art. 6–16).

¹³ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. 2023, poz. 756, art. 4, 5, 8, 14, 42.6).

¹⁴ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie i archiwach, art. 45.2.

¹⁵ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, art. 1.1, 5.1. Akta Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie (1945–1990) oraz Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie (1950–1990) zostały przejęte przez Archiwum Akt Nowych przed powołaniem Instytutu Pamięci Narodowej. Cały czas są tam przechowywane: GUKPPiW, nr zespołu 2/1102/0, 7867 j.a.; UdsW, nr zespołu 2/1587/0, 43 246 j.a.

¹⁶ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, art. 30.1, 30.4.

¹⁷ *Ibidem*, art. 30.2.1.

¹⁸ *Ibidem*, art. 31, 32.

Załącznik do obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej
Polskiej z dnia 24 listopada 2022 r. (Dz. U. z 2023 r. poz. 102)

USTAWA

z dnia 18 grudnia 1998 r.

o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Mając na względzie:

- zachowanie pamięci o ogromie ofiar, strat i szkód poniesionych przez Naród Polski w latach II wojny światowej i po jej zakończeniu,
- patriotyczne tradycje zmagania Narodu Polskiego z okupantami, nazizmem i komunizmem,
- czyny obywateli dokonywane na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego i w obronie wolności oraz godności ludzkiej,
- obowiązek ścigania zbrodni przeciwko pokojowi, ludzkości i zbrodni wojennych,
- a także powinność zadośćuczynienia przez nasze państwo wszystkim pokrzywdzonym przez państwo łamiące prawa człowieka, jako wyraz naszego przekonania, że żadne bezprawne działania państwa przeciwko obywatelom nie mogą być chronione tajemnicą ani nie mogą ulec zapomnieniu – stanowi się, co następuje:

Rozdział I

Przepisy ogólne

Art. 1. Ustawa reguluje:

- 1) ewidencjonowanie, gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie, zabezpieczenie, udostępnianie i publikowanie dokumentów organów bezpieczeństwa państwa, wytworzonych oraz gromadzonych od dnia 22 lipca 1944 r. do dnia 31 lipca 1990 r., a także organów bezpieczeństwa Trzeciej Rzeszy Niemieckiej i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, dotyczących:
 - a) popełnionych na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości w okresie od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.:
 - zbrodni nazistowskich,
 - zbrodni komunistycznych,
 - ¹⁾ zbrodni ukraińskich nacjonalistów i członków ukraińskich formacji kolaborujących z Trzecią Rzeszą Niemiecką,
 - innych przestępstw stanowiących zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne,
 - b) innych represji z motywów politycznych, jakich dopuścili się funkcjonariusze polskich organów ścigania lub wymiaru sprawiedliwości albo osoby działające na ich zlecenie, a ujawnionych w treści orzeczeń zapadłych na podstawie ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. z 2021 r. poz. 1693),
 - c) działalności organów bezpieczeństwa państwa, o których mowa w art. 5;
- 1a) opracowywanie, publikowanie i udostępnianie inwentarza archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu;
- 1b)²⁾ ewidencjonowanie, gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie, zabezpieczanie, udostępnianie i publikowanie akt pracowników służby zagranicznej, wytworzonych lub gromadzonych w okresie do dnia 31 grudnia 1990 r., oraz dokumentów osobowych, które zostały wytworzone w okresie do dnia 31 grudnia 1990 r., przekazanych do archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu przez ministra właściwego do spraw zagranicznych;
- 1c)²⁾ ewidencjonowanie, gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie, zabezpieczanie, udostępnianie i publikowanie dokumentów innych niż określone w pkt 1–1b, jeżeli ustawa tak stanowi;
- 2) tryb postępowania w zakresie ścigania przestępstw określonych w pkt 1 lit. a;

¹⁾ Utraciło moc z dniem 23 stycznia 2019 r. w części obejmującej wyrazy „ukraińskich nacjonalistów i” na podstawie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 stycznia 2019 r. sygn. akt K 1/18 (Dz. U. poz. 131).

²⁾ Dodany przez art. 2 pkt 1 ustawy z dnia 28 kwietnia 2022 r. o zmianie ustawy o służbie zagranicznej oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1283), która weszła w życie z dniem 5 lipca 2022 r.

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (pierwsza strona). Dz.U. 2023, poz. 102, <https://dziennikustaw.gov.pl/DU/rok/2023/pozycja/102>, dostęp 2 XII 2024 r.

stępujących w archiwaliach Instytutu można otrzymać po przedłożeniu odpowiedniego wniosku, aczkolwiek urząd ma prawo nie wyrazić zgody na jego procedowanie¹⁹. W ustawie przewidziano także możliwość dołączenia uzupełnień do akt wytworzonych przez SB na temat poszczególnych osób mających z nią różne formy kontaktów²⁰. Osoby, które nie były funkcjonariuszami i współpracownikami SB, mogą zastrzec udostępnianie swoich danych osobowych, w tym tych wrażliwych²¹. Uzyskanie pełnych informacji zgromadzonych w zasobie na temat konkretnych osób jest zatem uwarunkowane wieloma czynnikami.

W obydwu wspomnianych kluczowych ustawach regulujących działalność archiwalną występuje wiele ograniczeń. Mają one wpływ na dostęp do akt wytworzonych w drugiej połowie XX w. Historycy muszą zatem poszukiwać niezbędnych informacji także poza archiwami. Najbardziej przydatne w tej sytuacji mogą okazać się źródła publikowane. Nie podlegają one bowiem zapisom ustawy o ochronie danych osobowych z 2018 r.²² i ustawy o ochronie informacji niejawnych z 2010 r.²³ Pierwszy z wymienionych aktów nie zawiera prawnej definicji danych osobowych. Wszelkie decyzje z nimi związane, w tym dotyczące udostępniania, znajdują się w gestii inspektorów danych osobowych powołanych w poszczególnych instytucjach. Dostęp do tych danych zależy więc od interpretacji i zgody ww. urzędników. Z kolei w ustawie o ochronie informacji niejawnych znalazły się regulacje odnoszące się do spraw i akt z obszarów: niepodległości, suwerenności, bezpieczeństwa państwa, porządku konstytucyjnego, pozycji międzynarodowej, polityki zagranicznej, działań służb specjalnych, zwłaszcza wywiadu i kontrwywiadu, ważnych przedsięwzięć gospodarczych i finansowych²⁴. Wymienione kwestie mogą mieć kluczowe znaczenie dla badań historycznych dziejów najnowszych, aczkolwiek nie wszystkie zostaną wyczerpująco omówione właśnie ze względu na istniejącą ochronę danych. Taka praktyka zabezpieczania niektórych informacji stosowana jest w wielu państwach świata i systemach ustrojowych²⁵. Ustawa o ochronie informacji niejawnych określa grupę i rodzaj danych, które nie mogą być upowszechniane bez względu na upływ czasu. Dotyczy to osób, które były funkcjonariuszami, żołnierzami, pracownikami lub współpracownikami służb operacyjno-rozpoznawczych. Regulacje te nie odnoszą się jednak do zasobu archiwalnego zgromadzonego w IPN²⁶. Aktotwórca jest odpowiedzialny za ochronę informacji niejawnych, dlatego mogą być one udostępniane głównie osobom mającym odpowiednie certyfikaty dające rękojmię zachowania tajemnicy²⁷. Jednakże decyzję o przyznaniu do nich dostępu osobom nieuprawnionym – a do takich należą historycy nieposiadający odpowiednich zaświadczeń – może podjąć kancelaria tajna aktotwórcy²⁸. W takich przypadkach są oni zatem

¹⁹ *Ibidem*, art. 35, 35a, 35c.

²⁰ *Ibidem*, art. 35b.

²¹ *Ibidem*, art. 37.1, 37.2, 37.3.

²² Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. 2018, poz. 1000).

²³ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. 2023, poz. 756).

²⁴ *Ibidem*, art. 5.1–5.4.

²⁵ C. Biernat, *Dostęp do informacji i dokumentacji instytucji publicznych w świetle powszechnych praw obywatelskich oraz postanowień ustawowych w niektórych krajach zachodnich*, „Archeion” 1998, t. 99, s. 37–52.

²⁶ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych, art. 7.1, 7.2, 7.3.

²⁷ *Ibidem*, art. 8, 14.1.

²⁸ *Ibidem*, art. 42.6.

zależni od samej instytucji wytwarzającej akta. Zapisy dwóch przywołanych powyżej ustaw wskazują na dużą rolę poszczególnych organów w udostępnianiu danych przez nie gromadzonych i tworzonych.

Materiały audiowizualne przechowywane są w kilku archiwach, np. w Telewizji Polskiej i Polskim Radiu. Gromadzą one zapisy dźwięku i obrazu (występujące osobno lub razem). Z kolei FilMOTEKA Narodowa skupia się na różnych materiałach związanych z kręceniem filmów. Z zasobami tej instytucji można się m.in. zapoznać na jej stronie internetowej²⁹. Dostęp do omawianego typu archiwaliów uwarunkowany jest wieloma czynnikami, m.in. potrzebami aktorów i instytucji będących ich następcami. W Narodowym Archiwum Cyfrowym zostały zebrane materiały wielu aktorów tworzących fotografie, filmy i nagrania dźwiękowe. Informacje o zespołach i skany dokumentów znajdują się w serwisie szukajwarchiwach.pl. Podstawowym aktem prawnym regulującym postępowanie z archiwami audiowizualnymi jest Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 maja 2006 r. w sprawie szczegółowych zasad gromadzenia, ewidencjonowania, kwalifikowania i klasyfikacji oraz udostępniania materiałów archiwalnych tworzących zasób jednostek publicznej radiofonii i telewizji³⁰. Reguluje ono kompetencje archiwów, standardy gromadzenia i opisu archiwaliów, a także zawiera zasadę publicznej ich dostępności. Poszukując w Internecie danych o zasobie tych archiwów, nie można się oprzeć wrażeniu, że są one rozproszone i nie zawsze wystarczające dla użytkownika.

Normatywy dotyczące działalności archiwalnej nie precyzują zagadnień związanych z przestrzeganiem praw autorskich. Te kwestie reguluje Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych³¹. Zawiera ona kilka istotnych zapisów na temat udostępniania, w tym przypadku publikacji różnego rodzaju materiałów archiwalnych. Jednym z nich jest wskazanie, że akty prawne, dokumenty urzędowe i symbole nie stanowią przedmiotu prawa autorskiego³². Ważną regulacją jest także zasada nierozpowszechniania korespondencji w przypadku braku takiej woli jej autora. Może to nastąpić dopiero 20 lat po jego śmierci³³, aczkolwiek współmałżonek ma prawo wyrazić zgodę na odstąpienie od tego wymogu. Ten zapis ma przede wszystkim znaczenie dla placówek przechowujących archiwa osobiste. Jeśli nie dokonały one uzgodnień z ich twórcami dotyczącymi kwestii udostępniania i upowszechniania, zapis ten może zostać zastosowany w ustawowym brzmieniu.

Ważnym aktem prawnym mającym wpływ na zawartość przyszłego zasobu archiwalnego jest Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze skróceniem okresu przechowywania akt pracowniczych oraz ich elektroniczną³⁴. Jej zapisy przewidują ograniczenie do 10 lat czasu przechowywania akt osobowych

²⁹ Zob. FilMOTEKA Narodowa – Instytut Audiowizualny, <https://fina.gov.pl/>, dostęp 7 XI 2024 r.

³⁰ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 maja 2006 r. w sprawie szczegółowych zasad gromadzenia, ewidencjonowania, kwalifikowania i klasyfikacji oraz udostępniania materiałów archiwalnych tworzących zasób jednostek publicznej radiofonii i telewizji (Dz.U. 2006, nr 98, poz. 680).

³¹ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. 2019, poz. 1231).

³² *Ibidem*, art. 4.

³³ *Ibidem*, art. 82.

³⁴ Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze skróceniem okresu przechowywania akt pracowniczych oraz ich elektroniczną (Dz.U. 2018, poz. 357).

pracowników zatrudnionych po 2019 r.³⁵ Wyjątkiem pozostały teczki osób zatrudnionych w górnictwie, które mają być przechowywane przez 50 lat³⁶. Oznacza to, że duża grupa akt personalnych nie trafi do archiwów zakładowych. Taka sytuacja może mieć wpływ na kierunki prowadzonych badań historycznych, a także kwerendy wykonywane przez osoby prywatne. Materiały dokumentujące przebieg zatrudnienia w poszczególnych instytucjach zawierają bowiem dużą ilość informacji o społeczeństwie i jego poszczególnych jednostkach.

Należy też wskazać, że teczki pracowników zakładów zlikwidowanych lub przekształconych w okresie przemian ustrojowych przełomu XX i XXI w. w Polsce są przechowywane w innych miejscach niż dokumenty kategorii „A”, np. materiały z Fabryki Samochodów Rolniczych „Polmo” w Poznaniu znajdują się w Archiwum Państwowym w Poznaniu³⁷, natomiast akta osobowe w Archiwum Zakładu Obsługi Administracji Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu. Wartościowanie akt przyczyniło się do ich swoistego podziału, mimo że zostały wytworzone przez jednego aktotwórcę. Te o kategorii „A” trafiły do archiwum państwowego (historycznego), pozostałe zaś do innych placówek archiwalnych. Historycy pragnący poznać zarówno działalność, jak i kadry instytucji będą musieli prowadzić poszukiwania w więcej niż jednym podmiocie.

Problemy etyczne

Zagadnienia zarówno etyki ogólnej, jak i etyk szczegółowych odnoszących się do poszczególnych zawodów wiążą się z reguły z dążeniem do utworzenia i utrwalenia określonych katalogów wartości. Definiowanie prawdy i jej poszukiwanie to zagadnienia mające liczne konteksty filozoficzne. W dniu 26 marca 2021 r. został przyjęty Kodeks etyki Polskiego Towarzystwa Historycznego³⁸. Zawiera on wiele ogólnych idei i zasad, takich jak wolność badań, dążenie do prawdy naukowej, zachowanie rzetelności, oparcie wniosków i interpretacji na zweryfikowanych informacjach i „poprawnym logicznym rozumowaniu”³⁹. Za naruszanie standardów etyki historyka uznano „niszczenie”, „uszkadzanie, ukrywanie, fałszowanie” źródeł, uniemożliwianie dostępu do pomocy archiwalnych i bibliotecznych, nieuzasadnione ograniczenia w tej materii⁴⁰. Te ogólne pryncypia nie są jednak wystarczające do stworzenia drobiazgowych metodologii badań poszczególnych problemów historii najnowszej. Masowość źródeł sprawia bowiem, że konieczne jest opracowywanie dokładnych strategii dotyczących ich wykorzystania w publikacjach historycznych. Uwarunkowania metodologiczne i etyczne badań nad historią najnowszą przybierają różne formy. Mają charakter zarówno wypowiedzi naukowców we wstępach do ich dzieł, jak i dyskusji zapisanych w różnych formach publikacji.

³⁵ Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze skróceniem okresu przechowywania akt pracowniczych oraz ich elektroniczną. Zmiany w Kodeksie pracy art. 22, 86, 94.

³⁶ *Ibidem*, art. 5.

³⁷ Zob. Archiwum Państwowe w Poznaniu, zespół 1774, <https://szukajwarchiwach.gov.pl/en/zespol/-/zespol/16853> (dostęp 7 XI 2024 r.).

³⁸ Kodeks etyki Polskiego Towarzystwa Historycznego, <https://pth.net.pl/sekcje-i-centra/komisja-etyki>, dostęp 28 X 2023 r.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

Etyka zawodowa ma silne związki z metodologią badania historii⁴¹. Stosowanie zasad wypracowanych na tym polu refleksji może być podstawowym kryterium służącym tworzeniu reguł oceniania, czy określone postawy i procedury naukowe są etyczne. Rozważania metodologiczne i zmiany w nich zachodzące najczęściej przyczyniają się do ukazania nowych uwarunkowań prowadzenia badań, w tym także tych z historii najnowszej. Mają one wpływ zarówno na postawy i warsztat badawczy historyków i innych reprezentantów nauk humanistycznych, jak i formułowanie ocen na ich temat⁴². Robert Spałek wskazał na nowe elementy świadomości historyków XX w.: „Dla dzisiejszej historiografii jest już oczywiste, że nie da się wskrzesić przeszłości. Opis zawsze będzie interpretacją i wyborem”⁴³. Należy uznać, że te dwa wymienione czynniki w istotny sposób kształtują wizję przeszłości i opowieści z nią związanych.

Refleksja nad problemami badania historii najnowszej była udziałem wielu historyków. Stanisław Kutrzeba we wstępie do pierwszego wydania *Polski odrodzonej* napisał: „Nie bez wahania podjąłem się napisania politycznej historii odbudowy państwa polskiego, gdy się o to do mnie zwrócono we wrześniu 1920 r. Trudno jest dziś z historycznego punktu widzenia omawiać sprawy tak bliskie czasem, tak bliskie uczuciem. Przebieg wielu z tych kwestii nie może być jeszcze rozświetlony należycie z powodu niedostępności materiałów; niejedno zdanie trzeba będzie poprawić, gdy się lepiej pozna przebieg wypadków, dziś jeszcze zakryty. Starałem się przynajmniej – w miarę możliwości – o sąd obiektywny, o spokojne ocenianie ludzi w ich działalności, o ile o nich mówić musiałem; starałem się wmyśleć w ich dążenia i cele, by je należycie wytłumaczyć i zrozumieć, a nie by sąd o nich wydawać. Zwróciłem też uwagę raczej na zasadnicze kierunki i dążności, niż na czyny poszczególnych jednostek, na uwypuklenie głównie znaczenia zwłaszcza decydujących zdarzeń w zakresie polityki zewnętrznej i wewnętrznej Polski w tych wielkich ostatnich sześciu latach”⁴⁴. Historyk wskazywał tu na kilka uwarunkowań historiografii dziejów najnowszych. Były nimi: dostęp do źródeł, dystans czasowy i emocjonalny wobec wydarzeń z tego zakresu, wybór problematyki i osi narracji, postawa wobec poszczególnych jednostek sprowadzająca się do przyjęcia roli surowego sędziego lub osoby wyrozumiałej, usiłującej pojąć motywacje i czyny postaci znaczących w danym okresie oraz stroniącej od ostrych, potępiających ocen i komentarzy. Podobne zagadnienie – wybór i określenie postawy wobec osób i wydarzeń – poruszył Marek Kornat: „Jestem przekonany, że historyk musi być przede wszystkim nie sędzią, a tłumaczem przeszłości i to jest rzecz oczywista. Słowo »obiektywizm« będzie tu jak najbardziej na miejscu. Oczywiście nie chodzi o obiektywizm w znaczeniu nauk przyrodniczych, ale bez dążenia do prawdy my właściwie abdykujemy. Jak zauważył dzisiaj profesor Eisler – może być wiele interpretacji, ale prawda pozostanie jedna;

⁴¹ Zob. R. Stobiecki, *Etyczny wymiar poznania historycznego* [w:] *Wprowadzenie do metodologii historii*, red. E. Domańska, J. Pomorski, Warszawa 2022, s. 429–441.

⁴² Zob. m.in. E. Domańska, *Zwroty badawcze w historii i w innych naukach humanistycznych* [w:] *Wprowadzenie do metodologii...*, s. 218–235.

⁴³ *Historycy o badaniu dziejów politycznych Polski 1939–1989. Jak pisać o dziejach współczesnych Polski? Doświadczenie indywidualne – stan historiografii – zadania na przyszłość. Notacja konferencji naukowej zorganizowanej przez Oddziałowe Biuro Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie przy współpracy Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk*, oprac. i red. merytoryczna R. Spałek, Warszawa 2023, s. 27.

⁴⁴ S. Kutrzeba, *Polska odrodzona 1914–1928*, Warszawa 1928, s. 5.

nie wolno rezygnować z dążenia do niej⁴⁵. Kornat wskazywał także na empatię jako ważny element postawy badawczej. Nie może ona jednak – jego zdaniem – zamykać dążenia do bezstronnej oceny postaci historycznej: „podzielałam opinię profesora Jerzego Eislera na temat empatii. Empatia jest ważna, ale dodałbym jedno uzupełnienie. Trzeba sprawować intelektualną kontrolę nad tym, co piszemy, co mówimy, dlatego że empatia – poprzez utożsamienie się z obiektem badań bez zastrzeżeń – nie pozwala nam dochować wierności zasadzie *audiatur et altera pars*”⁴⁶.

Jerzy Eisler, znany z wielu publikacji na temat historii XX w., podkreślał, że badacz dziejów najnowszych musi się zmierzyć z licznymi ograniczeniami. Wymienił wśród nich „wyznawany system wartości”, „reguły warsztatu badawczego historyka”, „sympatie i antypatie polityczne w minionym świecie i współczesnym”, „własny życiorys i doświadczenia życiowe”⁴⁷. W tym spostrzeżeniu zostały zawarte kluczowe czynniki kształtujące postawy badawcze⁴⁸.

Andrzej Friszke podkreślał konieczność zrozumienia motywacji i postaw, często bardzo złożonych, trudno czytelnych, niełatwych do interpretacji⁴⁹. Za jeden z istotnych elementów poznania historycznego uznał także empatię wobec charakteryzowanych i opisywanych postaci⁵⁰. Również ta wypowiedź jest świadectwem tego, że dla historyków dziejów najnowszych ważne są zarówno wiadomości o epoce, jak i postawy emocjonalne przyjmowane w trakcie rekonstrukcji przeszłości.

Wśród dokumentów na temat współczesności, które stanowią częsty przedmiot badań i publikacji źródłowych historyków, znajduje się korespondencja. Przeważnie są to teksty, które nie były pisane z myślą o podaniu zawartych w nich informacji do wiadomości publicznej. Brakuje wyraźnego wskazania woli zarówno twórcy, jak i odbiorcy listów co do ich upowszechniania. Mogą się więc w nich znaleźć dane wrażliwe, w tym sprawy intymne. Decyzja o publikacji korespondencji może stanowić poważne wyzwanie dla historyka i bardzo często uwarunkowana jest jego wrażliwością. Trudno byłoby przy tym sformułować ogólne zasady i kryteria upubliczniania tego typu tekstów. To raczej historyk, który skłania się ku temu krokowi, powinien głęboko przemyśleć i uzasadnić swoje postanowienie o wydaniu wybranej korespondencji. Z reguły będzie to wola indywidualna lub określonego zespołu badawczego. W przypadku korespondencji kierowanej do urzędów lub partii politycznych należy przyjąć, że stanowi ona część zespołu archiwalnego, a zatem dokumentacji aktotwórcy. Wówczas można uznać, że nie jest ona chroniona – podobnie jak dokumenty urzędu – prawem autorskim. Generalnie źródła do dziejów historii najnowszej, tak jak innych epok, poddawane są procedurom badań krytycznych. W tym procesie naukowcy analizują ich przydatność do ustalenia

⁴⁵ *Historycy o badaniu dziejów...*, s. 147.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 143.

⁴⁷ J. Eisler, *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna 1944–1989*, Warszawa 2018, s. 22.

⁴⁸ Ten katalog ma punkty zbieżne z rozważaniami metodologicznymi Joanny Pisulińskiej. Zob. *eadem*, *Rozumienie, interpretacja i wyjaśnianie w historii [w:] Wprowadzenie do metodologii...*, s. 150–161. Według autorki kluczowe czynniki kształtujące wyjaśnianie historyczne to: „ogólna wiedza historyczna”, „wiedza teoretyczna i metodologiczna”, „wiedza z zakresu innych nauk”, „ogólna wizja świata i człowieka”, „doświadczenie życiowe”, „system wartości”, „ideologie i przekonania polityczne” (*ibidem*, s. 160).

⁴⁹ *Historycy o badaniu dziejów...*, s. 63.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 63–64.

realiów. Ma to stanowić także ważny sygnał dla mniej przygotowanego czytelnika, wskazujący na niedoskonałości rekonstrukcji przeszłości.

Za zagadnienie z pogranicza etyki i prawa trzeba uznać problem pośmiertnych praw osobistych (osobowych). Kodeks cywilny zawiera katalog dóbr osobistych, do których należą: „zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, racjonalizatorska”⁵¹. W przypadku osób zmarłych staje się możliwe wszczęcie spraw sądowych przeciwko wystąpieniom godzącym w cześć tych osób, jak również w tajemnicę korespondencji. W świetle interpretacji Izabeli Heropolitańskiej zapisy te oznaczają, że nie jest dopuszczalne wypowiadanie się o zmarłym obraźliwie czy źle lub szerzenie kłamstw na jego temat⁵². Podawanie w tekstach historiograficznych niesprawdzonych informacji może doprowadzić do reakcji bliskich lub środowiska, w którym kiedyś żyła osoba zmarła. Mogą one mieć różne formy – polemik prasowych, pozwów sądowych itp. Taka reakcja może dotyczyć głównie postaci z historii najnowszej.

Należy wskazać, że dążenie do prawdy przez historyka może być utożsamiane z podejmowaniem prób ukazania tego, jak było w rzeczywistości, jaki był np. realny przebieg wydarzenia czy procesu, jakie czynniki miały na niego wpływ, jakie były postawy jednostek, poszczególnych grup społecznych itp. Tak pojmowana prawda ma liczne uwarunkowania. W dużym stopniu kształtuje ją jakość poszczególnych przekazów źródłowych. Konstrukcja tez historiograficznych opiera się z reguły na ich krytycznej analizie ze wskazaniem cech szczególnych i wartości informacyjnej uzależnionej od potrzeb badawczych i zawartości informacyjnej tekstu lub obrazu. Filozof nauki Adam Grobler, rozpatrując argumenty semantyczne realizmu, pisał: „Wydaje się, że najbardziej udaną wersję *versimilitude* wysunął John Watkins (1984). Spośród trzech sensów dążenia do prawdy – (i) osiągalnego celu, (ii) celu nieosiągalnego, lecz przybliżalnego (jak np. dokładność pomiaru), (iii) posuwania się w określonym kierunku bez punktu docelowego (jak np. przedłużanie ludzkiego życia) – Watkins opowiedział się za trzecim. W takim ujęciu dążenie nauki do prawdy polega na nieustannym korygowaniu błędów kolejno wysuwanych teorii”⁵³. W ślad za tym stwierdzeniem można przyjąć, że wiedza o historii jako przeszłości to zbiór tez, które mogą podlegać weryfikacji w wyniku prowadzonej krytyki źródeł i tekstu historiograficznego oraz przyjętych metod badawczych.

Można zaobserwować, że duża grupa historyków, w tym dziejów najnowszych, jest przywiązana do warsztatu badawczego, którego korzenie sięgają historiografii pozytywistycznej⁵⁴. Za jego cechy charakterystyczne trzeba uznać dążenie do dobrze udokumentowanych tez, sięganie do lektur metodologicznych mogących stanowić inspirację do formułowania kwestionariuszy badawczych, pragnienie doskonalenia poznania przeszłości i jej rozumienia poprzez używanie wielu narzędzi, a najczęściej lektur różnych źródeł pochodzących z epoki.

⁵¹ Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 czerwca 2024 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. 2024, poz. 1061, art. 23).

⁵² I. Heropolitańska, *Ochrona „czci” i „prywatności” osoby zmarłej*, „More Maiorum” 2016, nr 2, s. 64–69, <https://moremaiorum.pl/ochrona-czci-i-prywatnosci-osoby-zmarlej/>, dostęp 1 VII 2024 r.

⁵³ A. Grobler, *Realizm* [w:] *Panorama współczesnej filozofii*, red. J. Hołówka, B. Dziobkowski, Warszawa 2016, s. 363.

⁵⁴ Wypowiedź Andrzeja Paczkowskiego w *Historycy o badaniu dziejów...*, s. 35–37.

Dobór materiałów archiwalnych do wykorzystania w publikacjach naukowych i popularnych oraz w edycjach jest kształtowany przez wiele czynników, m.in.: a) ranga dokumentów, uzależniona np. od pozycji instytucji, która je wytworzyła, b) uniwersalizm treści polegający na ukazywaniu odmiennych kontekstów rzeczywistości i oznaczający potencjalne możliwości zastosowania ich do analiz rozmaitych problemów, które mogą być przydatne w badaniach różnego rodzaju zjawisk.

Prawo autorskie nie chroni dokumentów urzędowych. Z tego powodu procedura ich publikacji jest prostsza niż w przypadku tekstów osobistych posiadających określonego autora, np. wspomnień, dzienników, pamiętników, listów, zapisków, autobiografii.

Wskazane wcześniej uwarunkowania uprawiania historii i powstawania źródeł nie zwalniają z dążenia do ustalenia realiów historii. Takie założenie przyczynia się do przyjęcia postawy badawczej wskazującej, że tezy historiograficzne nie mają charakteru ostatecznie ukończonych, niezmiennych i niepodlegających weryfikacji zarówno przez ich autora, jak i innych badaczy. Odkrywanie nowych źródeł może przyczynić się do pojawienia się nieznanych dotąd informacji, a także oznaczać rewizję wcześniej sformułowanych opinii, komentarzy czy tez badawczych.

Prawodawstwo regulujące działalność archiwów stanowi istotny czynnik warunkujący możliwości i zakres wykorzystania materiałów. Przyczynia się do konieczności poszukiwania innych dokumentów, dzięki którym możliwe będzie uzupełnienie luk powstających w wyniku niemożności sięgnięcia do tych archiwaliów, które są przechowywane przez wspomnianą grupę placówek. Badanie przeszłości, w tym historii najnowszej, wiąże się najczęściej z poszukiwaniami nowych źródeł informacji mogących stanowić podstawę do tworzenia tez coraz lepiej udokumentowanych. Wiedzę o historii można zatem traktować jako formę ciągłej dyskusji na jej temat, ewoluującej w wyniku nowych ustaleń badawczych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Poznaniu
Zespół 1774.

Akty prawne

- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 czerwca 2024 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. 2024, poz. 1061).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 maja 2006 r. w sprawie szczegółowych zasad gromadzenia, ewidencjonowania, kwalifikowania i klasyfikacji oraz udostępniania materiałów archiwalnych tworzących zasób jednostek publicznej radiofonii i telewizji (Dz.U. 2006, nr 98, poz. 680).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 czerwca 2011 r. w sprawie sposobu i trybu udostępniania materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwach wyodrębnionych (Dz.U. 2011, nr 196).
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. 2020, poz. 164).
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. 2019, poz. 1231).

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. 2023, poz. 102).

Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. 2018, poz. 1000).

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. 2023, poz. 756).

Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze skróceniem okresu przechowywania akt pracowniczych oraz ich elektroniczną (Dz.U. 2018, poz. 357).

Akty prawa wewnętrznego

Kodeks etyki Polskiego Towarzystwa Historycznego, <https://pth.net.pl/sekcje-i-centra/komisja-etyki>, dostęp 28 X 2023 r.

Opracowania

Biernat C., *Dostęp do informacji i dokumentacji instytucji publicznych w świetle powszechnych praw obywatelskich oraz postanowień ustawowych w niektórych krajach zachodnich*, „Archeion” 1998, t. 99.

Domańska E., *Zwroty badawcze w historii i w innych naukach humanistycznych* [w:] *Wprowadzenie do metodologii historii*, red. E. Domańska, J. Pomorski, Warszawa 2022.

Eisler J., *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna 1944–1989*, Warszawa 2018.

Grobler A., *Realizm* [w:] *Panorama współczesnej filozofii*, red. J. Hołówka, R. Dziobkowski, Warszawa 2016.

Heropolitańska I., *Ochrona „czci” i „prywatności” osoby zmarłej*, „More Maiorum” 2016, nr 2, <https://moremaiorum.pl/ochrona-czci-i-prywatnosci-osoby-zmarlej/>, dostęp 1 VII 2024 r.

Historycy o badaniu dziejów politycznych Polski 1939–1989. Jak pisać o dziejach współczesnych Polski? Doświadczenie indywidualne – stan historiografii – zadania na przyszłość. Notacja konferencji naukowej zorganizowanej przez Oddziałowe Biuro Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie przy współpracy Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, oprac. i red. merytoryczna R. Spalek, Warszawa 2023.

Kutrzeba S., *Polska odrodzona 1914–1928*, Warszawa 1928.

Nałęcz D., *Europejska polityka dostępu do archiwów*, „Archeion” 1998, t. 99.

Pisulińska J., *Rozumienie, interpretacja i wyjaśnianie w historii* [w:] *Wprowadzenie do metodologii historii*, red. E. Domańska, J. Pomorski, Warszawa 2022.

Stobiecki R., *Etyczny wymiar poznania historycznego* [w:] *Wprowadzenie do metodologii historii*, red. E. Domańska, J. Pomorski, Warszawa 2022.

Wprowadzenie do metodologii historii, red. E. Domańska, J. Pomorski, Warszawa 2022.

Strony internetowe

Filmoteka Narodowa – Instytut Audiowizualny, <https://fina.gov.pl/>, dostęp 7 XI 2024 r.

STRESZCZENIE

W artykule omówiono problemy etyczne związane z prowadzeniem badań nad historią najnowszą oraz wskazano podstawowe akty prawne kształtujące zasady udostępniania i wykorzystywania materiałów zgromadzonych w archiwach. Dokonano analizy zapisów Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz Ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej, a także innych aktów wpływających na dostęp do archiwaliów. Ograniczenia w tej materii wynikają m.in. z istnienia materiałów, których udostępnianie jest możliwe po upływie określonego czasu. Należą do nich akta metrykalne i notarialne czy dokumentacja medyczna, sądowa bądź pracownicza. Istotnym elementem warunkującym wykorzystanie akt jest też prawo do ochrony danych osobowych i dóbr osobistych. Ważne dla niniejszych rozważań są także akta przechowywane w archiwach wyodrębnionych i objęte prawodawstwem o ochronie informacji niejawnych. Z kolei etykę badań nad historią najnowszą kształtuje wiele czynników: umiejętności związane z warsztatem naukowym, wybór problematyki dociekań, postawa wobec badanych postaci historycznych czy wydarzeń, zapisy prawne. Analiza przeszłości potraktowana jako próba jej zrozumienia prowadzi do ciągłego poszukiwania nowych źródeł umożliwiających modyfikację znanych tez historiograficznych. Wiedzę o historii można więc traktować jako formę ciągłej dyskusji na jej temat, ewoluującej w wyniku nowych ustaleń badawczych.

Słowa kluczowe: prawo archiwalne, udostępnianie, ograniczenia dostępu, informacje niejawne, kodeks cywilny, akta osobowe, metodologia historii, historia najnowsza, warsztat badawczy historyka, etyka zawodowa, dobra osobiste.

ABSTRACT

Ethical problems related to the conduct of research into contemporary history are discussed in this article; also identified are the fundamental legal acts which shape the rules of access to materials collected in archives and the usage of those. An analysis is made of the provisions of the Act of 14 July 1983 concerning national archival repositories and archives, and of the Act of 18 December 1998 concerning the Institute of National Remembrance, as well as other acts affecting access to archival materials. Restrictions arise, among other things, from the existence of archival materials, which are made accessible after a certain period of time. These include vital statistic and notarial records, or medical, court, or employee documentation. The right to the protection of personal data and personal interests is another essential element in determining the use of files. Also important for these considerations are files held in autonomous archives and covered by legislation for the protection of classified information. In turn, the ethics of research into recent history is shaped by a number of factors: historical research methodology skills, the choice of research topic, attitude towards the historical figures or events under investigation, or legal provisions. The analysis of the past treated as an attempt to understand it leads to a constant search for new sources enabling the modification of familiar historiographical theses. Knowledge of history can therefore be treated as a form of continuous discussion about it, evolving on the basis of new research findings.

Keywords: archival law, access, access restrictions, classified information, civil code, personal file, historical methodology, contemporary history, historian's research methods, professional ethics, personal rights.